

hij geen officiële scholing had genoten. Hij was volledig autodidact en had in zijn jeugd slechts de lagere school bezocht. Door intensieve zelfstudie had hij zich de benodigde kennis eigen gemaakt. De opperrabbin had daarom dispensatie verleend en hem toch toegelaten tot het godsdienstonderwijzerschap. De Vries zorgde wel dat zijn zoon een andere weg kon gaan: Benjamin werd naar het Nederlands Israëlitisch Seminarium in Amsterdam gestuurd, waar hij dermate begaafd bleek te zijn dat hij niet alleen de opleiding tot godsdienstleraar, maar ook die tot rabbijn volgde.⁵

In dit artikel zal de beroepsgroep waartoe De Vries behoorde centraal staan. Hoewel het nodige is gepubliceerd over het joodse onderwijs⁶, ontbreekt tot dusver een typologische en analytische studie naar de functie van de 'Israëlitische godsdienstonderwijzer'. Dit artikel wil daar de contouren van schetsen, met daarbij als specifieke invalshoek de plaats van de godsdienstonderwijzer in de bredere religiegeschiedenis van joods Nederland. Welke betekenis had deze functie in het geheel van de religieuze infrastructuur? Welke veranderingen onderging de functie en welke consequenties had dat voor het joodse religieuze leven? Het zal blijken dat de studie van de joodse godsdienstonderwijzer een prisma biedt op de religieuze dynamiek van een van de kleinere minderheden van Nederland.

Disciplineren, 1815-1848

De start van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden in 1815 betekende een aanzienlijke verandering voor de positie van de joodse godsdienstonderwijzer. Tot die tijd was joods onderwijs niet gereguleerd. In veruit de meeste gevallen was het onderwijs tot dan toe het gevolg van particulier initiatief van chewres (religieuze verenigingen) of van onderwijzers en rabbijnen. Veelal vestigde een onderwijzer zich in een plaats en probeerde vervolgens zoveel mogelijk kinderen naar zijn school te krijgen. In andere gevallen was het zo dat een of meerdere gezinnen een godsdienstonderwijzer inhuurden voor hun kinderen, die dan vervolgens via huisonderwijs of in een lokaaltje bij de synagoge les van hem kregen.

Tot begin negentiende eeuw was het joodse onderwijs nadrukkelijk opgenomen in een transnationaal Asjkenazisch netwerk. In de Nederlanden werd precies zo lesgegeven als in de grote joodse centra in Midden- en Oost-Europa, volgens de vertrouwde cheidermethode. Dat betekende dat *choemasj* (de vijf boeken van Mozes) en *sidoer* (het gebedenboek) het voornaamste lesmateriaal waren, kinderen dat in hun hoofd moesten stampen, gaandeweg het gezaghebbende middeleeuwse bijbelcommentaar van Rasji (1040-1104) moesten leren lezen – en een en ander in het Jiddisch geacht werden te kunnen vertalen. Niet alleen het curriculum was in grote

5698)', *Achawah* 44 no. 441, juli 1938.

⁵ Rabbijn dr. Benjamin de Vries (1905-1966) groeide uit tot een toonaangevende rabbijn in de mizrachistische (orthodox-zionistische) beweging, emigreerde in 1934 naar Palestina, promoveerde in 1959 in Amsterdam bij M.A. Beek en werd hoogleraar Talmud aan de Bar-Ilan Universiteit.

⁶ Zie onder meer: N.L. Dodde, *Joods onderwijs, een geschiedenis over het tijdvak 1200 tot 2000* ('s-Gravenhage 2009); Henny van het Hoofd, 'Netherlands – Social Integration and Religious Identity' in: Helen A. Miller, Lisa D. Grant, Alex Pomson eds., *International handbook of Jewish education* (Dordrecht etc. 2011) 1271-1287; Dan Michman, 'Joods onderwijs in Nederland 1616-1905', in: *Stichting Joodse Scholengemeenschap* (Amsterdam 1973); R. Reinsma, 'Pogingen tot assimilatie en emancipatie van het Joodse kind in Nederland na 1796. Israëlitische scholen onder de koningen Willem I en II', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 77 (1964) 448-465; H.G.A. Janssen, 'Staatsrechtelijke en culturele aspecten van het Israëlitische onderwijs in Nederland tot 1869', *Studia Rosenthaliana* (1977); idem, 'De Israëlitische armenschoolen in Gelderland (1836-1869)', *Studia Rosenthaliana* (1977).